

Franc Rozman

DELAVSKO GIBANJE NA SLOVENSKEM V TAAFFEJEVI DOBI

Referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Piranu okt. 1974

V zgodovini avstrijskega delavskega gibanja (kamor moramo šteti tudi delavsko gibanje na Slovenskem) doba Taaffejeve vlade 1879—1893 ne predstavlja zaključenega obdobja, ampak združuje v sebi dve razdobji v zgodovini delavskega gibanja. Na začetku Taaffejeve vlade je delavsko gibanje sredi svoje najhujše krize, ki traja od 1871 do 1886 in v kateri je znani neudörflski kongres aprila 1874 le epizoda. To krizo karakterizira predvsem spopad med zmerno in radikalno strujo in ta razcepljenost je še olajšala in včasih celo povzročila represivne mere oblasti. V času Taaffejeve demisije pa je delavsko gibanje v strmem vzponu, že nekaj let, od hainfeldskega kongresa, obstaja legalna delavska politična stranka, ki se prav tedaj bori za osemurni delavnik in splošno volilno pravico. Petnajstletna vladavina spretne taktika Taaffeja in njegovega tako imenovanega »železnega obroča« pa je na socialnem področju prinesal toliko zakonov kot nobena druga avstrijska vlada ne prej ne potlej vse do razpada monarhije. Po drugi strani pa je spet Taaffejeva vlada pripravljala zakon proti socialistom in ko je ta izgubil na svoji politični ostrini je Viktorju Adlerju uspelo organizirati socialnodemokratsko stranko, potem ko je združil zmerne in radikalne struje, izločil desne in leve ekstremiste in ustanovil marksistično stranko.

Problematika avstrijskega delavskega gibanja v Taaffejevi dobi se seveda kaže tudi v delavskem gibanju pri nas. Potem ko so se raziskave slovenske historiografije iz proučevanja delavskega gibanja na Kranjskem, v bistvu v Ljubljani, razširile tudi na slovensko Štajersko, nam še vedno ostaja praznina, vsaj kar se tiče sistematične obdelave, za Koroško in predvsem za Trst.¹ Nočem zmanjševati pomena del, ki obstajajo, vendar je treba poudariti, da sistematične študije še manjka. Zato so tudi obrisi dogajanj v našem delavskem gibanju v marsičem nejasni. Mnoga vprašanja so še odprta, ker nam manjka kvalitativni in kvantitativni prerez slovenske družbene strukture, v tem pogledu za naše raziskave potrebno vedenje o številu in strukturiranju

¹ Med številnimi deli naj navedem le nekatera: D. Kermavner: Začetki slovenske socialne demokracije, Ljubljana, 1964, isti v I. Prijatelj: Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848 do 1895, V/2, Ljubljana, 1966, str. 509—802, R. Kyovsky: Ilegalni tisk v delavskem gibanju v Ljubljani okrog 80 let prejšnjega stoletja, Kronika, II, št. 1, 1954, str. 6—20, isti: Narodno vprašanje ob prvih začetkih socialističnega gibanja med slovenskim delavstvom, Socialistična misel, II, 1954, str. 4—19, isti: Zakon o koaliciji, prvi razredni spopadi in ustanovitev strokovnih društev ljubljanskega delavstva, Socialistična misel, III, 1955, str. 357—371, 433—448, 523—536, J. Fischer: France Železnikar in pariška komuna, Kronika, 1971, št. 3, str. 158—162, ista: Ljudski glas 1882—1885, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII, 1971/72, str. 177—187, F. Baš: Maribor v avstrijski ustavni dobi, Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta, 3, 1967, str. 184—239, F. Rozman: Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, 1973, str. 53—100.

slovenskega delavstva, rasti nacionalnega bruto produkta izven agrara, odmevu borznega poloma 1873 in podobno.

Razdelitev avstroogrške monarhije na kronovine je za umevanje razvoja delavskega gibanja bolj pomembna kot bi bilo pričakovati ob dejstvu, da je bila socialna demokracija po programskih izhodiščih internacionalistična in vseavstrijska, ali vsaj cislajtanska stranka. Obstoječo upravopolitično razdelitev je v svoji organizacijski shemi morala upoštevati tudi socialna demokracija in to je imelo dalekosežne posledice pri nas predvsem na Štajerskem in Koroškem, vsaj globoko v devetdeseta leta pa tudi v Trstu. V teh predelih namreč ni štel načelo internacionalnosti in enakopravnosti narodov, ki ga stranka ni v programih in v visoki strankini politiki nikoli oporekala, drugačen pa je bil položaj na terenu, kjer je v vsakodnevni politični borbi odločila večina okolja. Ta ugotovitev velja za vse razdobje socialističnega gibanja od začetkov in od ustanovitve stranke.

Naslednja značilnost v delavskem gibanju tega časa pri nas je, da je ubirala pota radikalne, večkrat anarhistične smeri, ki ji je šlo za nasilno zrušitev obstoječega družbenega sistema, za revolucijo ali kot so pri nas takrat pisali za »silnostni preku«. Anarhistična propaganda dejanj se je širila po eni strani iz Italije, kjer je bila anarhistična smer v delavskem gibanju tradicionalno močna, po drugi strani pa je bila radikalno središče vsa Štajerska, zlasti pa Gradec. Štajerska je v socialističnem gibanju od 1867 do konca monarhije veliko štela in je tudi v času, ki ga obravnavamo njen vpliv na Koroško in Kranjsko primeroma močan. Slovenski socialni demokrati so pod obtožbo anarhističnega delovanja stali pred sodniki na procesih v Celovcu (Železnikar, Tuma in drugi ljubljanski »krvavci«), v Zagrebu (Ser-nec), v Gradcu (Krainer, Podboj, Šnuderl, Leskovar), Varaždinu (Keše).

Ob začetku Taaffejevega obdobja se je gospodarsko življenje začelo obnavljati od udarcev, ki mu jih je zadala kriza v letu 1873 in ki predstavlja prelomnico v gospodarski politiki države. Tedaj se je zlomila politika gospodarskega liberalizma manchesterske šole.² Vedno bolj se je večal poseg države v gospodarsko življenje. Taaffejeva vlada je začela načrtno izvajati poddržavljanje železniškega omrežja, začela se je koncentracija železarske industrije, ki je 1881 privedla do ustanovitve Österreichische Alpenen-Montangesellschaft, v letu torej, ko je pri nas začetek moči Kranjske industrijske družbe. Österreichische Alpenen-Montangesellschaft in praška železarska industrijska družba sta še pred letom 1900 kontrolirali 97% železarske proizvodnje v avstrijski državni polovici.³ Izhodiščni točki Alpenen-Montangesellschaft sta bili izključna omejitev na proizvodnjo surovega železa ter koncentracija obratov v štajerskem prostoru z novim centrom siemens-martinovo jeklarno v Donawitzu pri Leobnu, kjer je bilo zaposlenih tudi precej Slovencev. Koroškemu fužinarstvu in železarstvu je bil s tem zadan odločilen udarec. Od ostalih industrijskih panog sta od 1887 dalje v nenehnem vzponu industrija sladkorja in tekstilna industrija. Še vedno pa je Avstrija po industrijski razvitosti zaostajala za zahodno Evropo.⁴

² H. Hautmann, R. Kropf: Die österreichische Arbeiterbewegung vom Vormärz bis 1945, Wien, 1974, str. 71.

³ Prav tam, str. 81.

⁴ Prav tam, str. 84.

Dolgoletna gospodarska recesija, ki se je začela po letu 1873, je povzročila znatno brezposelnost, zmanjšanje realnih in minimalnih mezd ter vse ostale pojave, ki spremljajo gospodarske krize. Na spodnjem Štajerskem so takrat zaprli manjše rudnike v Savinjski dolini (Zabukovica, Pečovje, Sv. Neža), ki jih je odkupila, nato pa zaradi nerentabilnosti zaprla Trboveljska premogokopna družba. Obratovati je prenehala tudi železarna Štore.⁵ Vsekakor je kriza slovenske, močno agrarne dežele manj prizadela kot pa razvite avstrijske dežele. Konservativna Taaffejeva vlada je kot reakcijo liberalcem od 1879 pripravila precej obsežen program socialne zakonodaje. Osnovne značilnosti Taaffejeve ekonomske filozofije bi v bistvu lahko strnili v treh točkah: zavarovanje kmečkega srednjega stanu, poudarjanje majhnih obratov in drobne obrti. Zato se je koncentracija industrije razvijala pozno, kar je vtisnilo pečat vsemu obdobju monarhije in je še leta 1902 56 % delavcev delalo v obratih z manj kot dvajset zaposlenimi. Tretji element Taaffejeve ekonomske doktrine pa je bila socialna zakonodaja, s katero je Taaffe skušal delavstvu nekaj dati, da bi na ta način ustvaril delavsko aristokracijo in omilil borbeno ost vedno močnejšega družbenega razreda, delavstva.⁶ Že v začetku sedemdesetih let je takšen načrt sestavil minister Plener in zdaj ga je modificiranega skušal Taaffe izvesti. Ne glede na ozadja in stremiljenje vlade je v socialni zakonodaji Taaffejeva vlada storila več kot katera koli druga vlada do razpada monarhije. Najprej je bil reformiran obrtni red iz leta 1859. Novi red je izboljšal položaj v majhnih podjetjih in šel na roko rokodelcem in obrtnikom. Leta 1883 je izšel zakon o obrtnih inšpektorjih in čeprav jih je bilo v začetku malo, so vendar predstavljali instrument za kontrolo izvajanja delavske zaščitne zakonodaje. Leta 1885 je novela k obrtnemu zakonu prepovedala tovarniško delo otrok pod 14 leti in pa nočno delo žena in mladolétnih. Zakon je prvič vpeljal maksimalni delovni dan, ki je trajal 11 ur in uzakonil nedeljski počitek. Ravno tako je prepovedal osovražen truck sistem ali plačevanje v blagu. Leta 1889 je bilo uvedeno nezgodno in bolniško zavarovanje, h kateremu je že do 1890 pristopilo 1,5 milijona delavcev.⁷ Ta socialna zakonodaja je nedvomno zelo pozitivno vplivala na položaj delavskega razreda, po drugi strani pa je bila tudi odgovor na radikalno anarhistično propagando dejanj, ki je kljub temu, da je bilo število anarhističnega delavstva relativno majhno, imela velik odmev v javnosti, ustvarjala v prebivalstvu nasprotovanje do delavcev in delavskemu gibanju zelo škodovala. Čeprav so bila vodstva naših delavskih izobraževalnih društev radikalna z anarhističnimi tendencami, ta dejavnost širših slojev ni zajemala, ampak je bila omejena le na vodstva društev. Večina delavstva je stala zbegana v sporu med radikali in zmernimi ob strani in se v dolgotrajni gospodarski recesiji skušala obdržati na delu. Delavci so celo zapuščali društva, ker so se bali represalij (npr. v Ljubljani). Omeniti velja, da razen nekaj redkih časnikov, ki so izhajali neredno in je bila njihova kolportaza ovirana, naši socialni demokrati vse do osnovanja stranke niso kaj prida

⁵ F. Rozman: Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1874, *Zgodovinski časopis* XXVII, 1-2, 1973, str. 52.

⁶ E. Zöllner: *Geschichte Österreichs*, Wien, 1970, str. 419 ss.

⁷ Zöllner, str. 423, Hautmann, str. 72-73, F. Kresal: Pregled razvoja delavske zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, VIII/IX, 1698/69, str. 108 ss.

prodirali v marksistično teorijo. Ta problem ni specifičen le za naše dežele in velja v bistvu za vso Avstrijo. Žal v virih ni dosti podatkov o tem, kakšne knjige so imele knjižnice delavskih izobraževalnih društev, po obstoječih poročilih pa se vidi, da so bile te knjige pretežno splošno izobraževalne. Zdi se, da je bil prvi slovenski socialni demokrat, ki je bral prvi zvezek Marxovega Kapitala Karel Potisek, ki je deloval v Salzburgu, južni in srednji Nemčiji in ki je bil leta 1884 osumljen umora frankfurtskega šefa policije Rumpfa. Ob preiskavi v njegovem stanovanju v Salzburgu je policija našla izvod Kapitala.⁸ Nekateri časniki so sicer prinašali poglavja iz klasičnega marksizma, vendar je v časnikih radikalne smeri takšnih člankov primeroma malo. Še vedno je bil živ vpliv Lassalla in daleč v devetdeseta leta so delavska izobraževalna društva pri nas proslavljala dan njegove smrti.

Med značilnostmi takratnega slovenskega delavskega gibanja je vsekakor da so bili socialni demokrati skoraj praviloma obrtniki. To velja za Ljubljano, Celje, Ptuj, Slovensko Bistrico, Celovec, nekoliko manj za Maribor, Trst ali revirje. Obrtniki so bili pač najbolj izobraženi; s pomočniškimi potovanji se jim je odprl nov pogled na svet, medtem ko je bilo delavstvo v industrijskih obratih, rudnikih še zelo neosveščeno. Gotovo je značilno in vredno posebne obdelave dejstvo, da v tako močni aglomeraciji delavstva kot je npr. Idrija ali revirji vse do konca osemdesetih let preteklega stoletja delavstvo ni bilo organizirano. Res je prišlo do nekaterih štrajkov, nekaj je bilo tudi velikih in dolgotrajnih kot 1889 v Ojstrem, Trbovljah, Zagorju, Hrastniku, vendar pa ni bilo vse dotlej nikjer politične organizacije, nobenega delavskega izobraževalnega društva, samo bratovske skladnice.

Na slovenskem Štajerskem je po vzpodbudnem začetku v zgodnjih sedemdesetih letih ostalo pri življenju samo delavsko izobraževalno društvo v Mariboru, pa tudi njegovo članstvo je padlo od 150 na 22 v letu 1881.⁹ Nekdanji voditelji so zapustili Maribor, Wiesthaler pa je prešel v nemški tabor. Mariborsko društvo je bilo nekaj časa bližje Oberwinderjevi smeri, pod vplivom Gradca pa je 1881 prešlo v radikalni tabor. Radikalno smer je društvo pod predsednikovanjem Johanna Maritschnigga zastopalo v svoji resoluciji avgusta 1882, ko je nastopilo proti predlogu novega obrtnega zakona, ker je smatralo, da se lahko pričakuje temeljito izboljšanje socialnega položaja delavskega stanu samo v spremembi obstoječega kapitalističnega produkcijskega sistema. Iz istega razloga je bilo društvo tudi proti splošni in enaki volilni pravici in je poudarjalo, da delavci z njo ne bodo ničesar pridobili, pač pa naj bi pomenila le podaljševanje njihovega trpljenja.¹⁰ V tem času zasledimo tudi stališče do narodnostnega vprašanja, ko se je v društvu izoblikovalo mnenje, da niso le Nemci upravičeni, da sodelujejo v kulturnem razvoju naroda, ampak tudi druge narodnosti. Vsaka narodnost mora biti enakopravna, če se le bori za koristi delovnega ljudstva.¹¹ Vendar pa zdaj ne zasledimo več podatkov, da bi v društvu govorili v obeh deželnih jezikih kot je bilo to pred desetimi leti. Mariborski socialni demokrati so konec leta 1882 nastopili tudi proti Kautskyjevemu programu, ki je bil sprejet na okrnje-

⁸ Archiv der Bundespolizeidirektion Wien, leto 1885, škafila 9, akt št. 259 z dne 6. 8. 1887.

⁹ F. Rozman: Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do 1889, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, 1973, str. 91.

¹⁰ Prav tam, str. 93.

¹¹ Prav tam.

nem kongresu v Brnu in je predstavljal zmago zmerne struje. Leta 1885 je v Mariboru izšlo sedem številk vodilnega anarhističnega lista Die Arbeit, ki je kasneje izhajal v Gradcu in Beljaku. Urejal ga je Johann Rissmann.¹² V času najhujšega preganjanja socialnih demokratov 1884/85 se je mariborsko delavsko izobraževalno društvo prostovoljno razpustilo, obstajala so še strokovna društva obrtnikov ter splošna delavska bolniška in invalidska blagajna.¹³

Ponoven dvig socialnodemokratskega gibanja na Štajerskem se je začel 1888 in po osnovanju stranke je bilo najprej ustanovljeno društvo v Mariboru, brž nato v Celju, organizirati so se začeli v revirjih, zlasti še po štrajku 1891. Že leta 1890 so bila prva praznovanja prvega maja, sprva pod hudim pritiskom oblasti in podjetnikov, tako so južne železnice 1891 odpustile 400 delavcev, ki so brez dovoljenja direkcije praznovali prvi maj. Štajerska socialna demokracija se je v začetku 90 let najhitreje in najbolje organizirala od vseh avstrijskih deželnih organizacij in je vse do 1918 predstavljala vzor organiziranosti socialnodemokratskih organizacij. Na volitvah 1893 so v Mariboru socialni demokrati dobili 4 številne glasove, njihov pravi razcvet pa se je začel v začetku 20. stoletja, ko so prišli v mariborski mestni svet in 1907 je v mariborskem volilnem okraju za državni zbor socialni demokrat Johann Resel celo zmagal.¹⁴

Na Kranjskem je bilo delavstvo organizirano v Taaffejevi dobi samo v Ljubljani, kjer je prejkoslej imelo glavno besedo delavskoizobraževalno društvo, ki pa v osemdesetih letih ni razvilo takšne dejavnosti kot za časa predsednikovanja Matije Kunca, ki je bil prava leaderska osebnost. Vodstvo društva do znanega in podrobno obdelanega procesa decembra 1884 v radikalnih rokah, druga skupina pa je bila zmernejša obrtniško demokratična skupina, ki je v letih 1882—1885 izdajala list Ljudski glas in ki ni bila socialnodemokratska, ampak je združevala ljubljanske obrtnike kot nekakšen most med socialno demokracijo in meščanskonacionalno organiziranimi obrtniki in delavci.¹⁵ Zmerno strujo je v ljubljanskem izobraževalnem društvu predstavljal Ludvik Zadnik in ta smer je po procesu prevladala, dokler se ni društvo po hainfeldskem zgledu organiziralo pod vodstvom Karla Kordeliča. Tudi na Kranjskem se je z nastankom socialnodemokratske stranke delovanje socialistov zelo poživilo, začela so se tudi sindikalna gibanja, praznovanja prvega maja, ustanavljajo se nova društva. Že zelo zgodaj, od nekako 1892, pa delavstvo dobi nevarnega konkurenta v krščanskih socialcih, ki so socialnim demokratom odvzeli znaten del potencialnih somišljenikov.

Na Koroškem je bilo 1879 razpuščeno delavsko izobraževalno društvo v Celovcu, kmalu po procesu proti ljubljanskim »krvavcem« decembra 1884 pa so bila 1885 razpuščena ali so se prostovoljno razšla še ostala delavska društva skupaj z največjim, beljaškim. Radikalna smer je v začetku 80 let prevladovala nad zmerno in 1885 je v Beljaku izšlo nekaj številk osrednjega lista radikalov Die Arbeit, ki je že prej izhajal v Mariboru.¹⁶ Za delavsko

¹² Prav tam, str. 95, gl. tudi K. Miersch: Die Arbeiterpresse der Jahre 1869 bis 1889 als Kampf-mittel der österreichischen Sozialdemokratie, Wien, 1968, str. 168.

¹³ Prav tam, str. 95.

¹⁴ V. Melik: Volitve na Slovenskem, Ljubljana, 1965, str. 295.

¹⁵ J. Fischer: Ljudski glas 1882—1885, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XI—XII, 1971/72, str. 177 ss.

¹⁶ J. Pleterski: Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana, 1965, str. 393.

gibanje na Koroškem pomeni hud udarec 1881 ustanovljena Alpenen-Montangesellschaft, ki je v nekaj letih povsem izrinila koroško železarstvo in fužinarstvo. Čeprav je bil najmočnejši udarec gospodarski, ne gre podcenjevati tudi političnih posledic, ki jih je imel za delavsko gibanje. Po letu 1885 se je delavsko gibanje začelo obnavljati, skladno s splošnim avstrijskim razvojem delavskega gibanja in istočasno z močnim naraščanjem slovenskega gibanja na Koroškem. Na kongresu v Hainfeldu je Koroško zastopal Ferdinand Perlornig, ki se je na zboru zavzemal za izdajanje delavskega lista v slovenskem jeziku. Kot v vseh deželah se je po Hainfeldu tudi na Koroškem začel hiter vzpon socialne demokracije, začele so se ustanovljati sindikalne organizacije, od 1891 so praznovali prvi maj, prišlo je do stavk v industrijskih in rudniških obratih (Beljaku, Plajberku).¹⁷ Leta 1894 je bila Koroška organizirana v socialnodemokratski deželni organizaciji z devetimi organizacijskimi okraji. Tradicionalna industrijska središča so bili nosilci socialnodemokratskih organizacij, ki so pa dobivala vse bolj nemško obeležje in nastajala je podobna situacija kot na Štajerskem, namreč da je socialna demokracija vse bolj postajala nemška stranka po vodilnem kadru, agitacijskih sredstvih, večini članstva. Na posameznih shodih je sicer še prišlo do tega, da so nekateri govorniki agitirali v slovenščini in potreba po izdajanju delavskega lista v slovenščini je bila še nekajkrat javno izražena, celo na kongresih strank. Vendar pa do praktične realizacije ni prišlo.

Ob koncu Taaffejevega kabineta se je delavsko gibanje v vseh slovenskih deželah, nekje bolj, drugje manj, že pojavljalo kot organizirano gibanje na katerega je bilo že treba računati. Tisti časi, ko so meščanski listi sicer opozarjali na socialne demokrate, v isti sapi pa zatrjevali, da pri nas še nič ne pomenijo, so minili. Čeprav je bila socialna demokracija vseavstrijska stranka, pa je zaradi organizacijske sheme stranke nikoli ni združevala vsega slovenskega delavstva iz istega središča (če izvzamemo skupen vrh stranke), kar pa ji je v političnem oziru marsikdaj in mnogo škodilo. V nacionalnem oziru pa se je znatno število slovenskega delavstva utopilo v nemškem in italijanskem večinskem življu organiziranem v socialni demokraciji.

¹⁷ Prav tam, str. 393 ss.

Zusammenfassung

DIE ARBEITERBEWEGUNG IN SLOWENIEN IN DER TAAFFESCHEN ZEIT

Die Zeit der Taaffeschen Regierung überschneidet sich mit zwei Zeitabschnitten der Geschichte der Arbeiterbewegung. Bis zum Jahre 1886 macht die Arbeiterbewegung, zersplittert und unter starkem Regierungsdruck, ihre schwerste Krisis durch. In den letzten Jahren des Taaffeschen Kabinetts kommt es jedoch zu einer neuen Blüte der Arbeiterbewegung, die nun auch eine eigene legale Partei bildet. Auch in der Arbeiterbewegung in Slowenien kommt dieses Merkmal der österreichischen Arbeiterbewegung zur Geltung. In der Taaffeschen Zeit wird die Wirtschaft wieder aufgebaut, der Anteil der Industrie wächst, in Kärnten kommt es durch die Industrie zur Vernichtung des bisher wichtigen alten Eisenwerke. Von Bedeutung sind auch die Sozialgesetze, 1885 das Gewerbeaufsichtsgesetz, 1889 die Unfall- und Krankheitsversicherung usw. Noch immer sind in der slowenischen Arbeiterbewegung die Gewerbetreibenden in der Mehrheit. Die Industriearbeiter organisieren sich meist erst nach 1889, was vor allem für das Bergwerk von Idrija und die Kohlengruben zutrifft. In allen Teilen Sloweniens kommt es nach 1889 zu einer sehr schnellen Entwicklung der Arbeiterbewegung, vor allem in der Steiermark, wo die Arbeiterbewegung durchaus am besten organisiert gewesen ist. Trotzdem, dass die Sozialdemokratische Partei eine gesamtösterreichische Partei gewesen ist, hat sie wegen ihrer besonderer Organisationsstruktur nie die ganze Arbeiterschaft in einem Industriezentrum zusammengefasst (ausser im gemeinsamen Vorstand), was in politischer Hinsicht der Partei sehr geschadet hat.